

REJTÉLY A RADNÓTI-KUTATÁSBAN BALSORS AVAGY „KRIMI”?

Fölöttünk fú a förtelmes halál” – írta az engesztelhetetlenül szelíd költő, megelőlegezve saját végzetét is. Radnóti végső útjának dokumentarista feltárására a hatvanas évek legelején a Petőfi-kutatásaival maradandót alkotó Dienes András vállalkozott. Ugyanazzal a szenvedéllyel, az adatok iránti hűséggel és nyomozási következetességgel, ahogy Petőfi Segesvár közeli, valószínűsíthető halálhelyét kutatta 1948-ban, s amint 1956-ban, az Akadémia megbízásából a helyszín megjelölésekor dolgozott. Nem mellesleg: a Heydte-jelentésben szereplő, az egykori Ispánkút közeli lejtőt tekintette a valós pontnak.

Egy táskányi dokumentuma volt Radnóti utolsó stációjáról, közte munkaszolgálatosok, keretlegények és más kortársak vallomásai, amikor az anyag, az összegzés elkészülte előtt, 1962 nyarán eltűnt. S néhány nap múlva infarktus végzett az összegyűjtőjével. Valószínűsítették, hogy a szívrohamot a veszteség okozta megrendülés is kiválthatta. Ha babonások vagyunk, akár azt is hihetjük, a halál ragályos is tud lenni.

Az irodalomtörténészeket szokás kákabélű, szóadás-üveg vastagságú szemüveget viselő, esetlen alakoknak elképzelni. A „bölcészeten kívülről jött” Dienes András rácáfolt e vélekedésre. Híve és Radnóti-kutatásának folytatója, Kőszegi Ábel egyszer irodalmunk Scott kapitányának nevezte. Talán inkább tizenkilencedik századi magyar jelenség volt a romantikát jócskán megcsúfoló XX. században. Kassán, 1904-ben született, elvégezte a M. Kir. Honvédtiszti Közigazgatási és Jogi Főiskolát, 1928-ban avatták tisztté. Akkor még Gyenes-Dienes Andorként a csendőrség kötelékében mindig is gazdaszat-közigazgatási feladatokat látott el, csendőrségi közbiztonságit sosem. Írói ambíciói voltak, megválasztották a Katonai Írók Köre titkárának, 1941-ben Budapestre költözött. A Kállay-kormány idején Sigmund Laudis kitüntetést kap, a német megszállás után lemond az előbbi társadalmi tiszttségéről, egy sora sem jelenhet meg. Thurzó Gábor író vonta be az ellenállási mozgalomba. Szálásira nem esküszik fel, 1944. október 15-e után illegálisan él.

Illyés 1944-es naplójegyzeteiben többször említődik a neve, mint akivel az író, a mozgó, majd Budapest körül záródó front által felszabdalt országban a katonai behívó, meg a nyilas keresések elől bujdosva kapcsolatot tart, akitől segítséget kap. A sokszor utalásszerű bejegyzések közé

utólag beiktatva egy befejezetlen kézirat, amelyben Illyés önmagát „vő”-ként szerepelteti. A családdal együtt lent a Balatonnál, ismerősöknél, rokonoknál húzzák meg magukat, amikor eléri őket Dienes üzenete, hogy találkoznuk kellene. A füredi csendőrdűlőben ez meg is történik. Adjuk át a szót Illyésnek:

„Mit várhat ettől az embertől? Feje tetején korán kopaszodó, koromfekete hajú, vastag szemöldökű férfi volt, amilyen az 1840-es évek székelyes szépségideálja, a fiatal Wesselényi, a fiatal Széchenyi lehetett. Vékony bajusza alatt és fölött sötét borosta – azt a bajuszt a borbély faragta olyan kackiás vékonyra. A fej is wesselényies tartással egyenesedett a nyakon. A szemöldök összevonódott, a helyzet komolyságát jelezte. (Mindennek kisfiús kedvesességét csak jóval később fedezte fel a vő.)

A százados azzal kezdte, miért próbált beleavatkozni oly állhatatosan újra s újra, már tavasz óta a vő sorsába. (Ő volt, aki márciusban egyenruhásan fegyveresen megjelent a szerkesztőségben, a hivatalban, a Pajor-szanatóriumban, majd a lakáson, mindenütt elsősorban is méltó és érthető riadalmat keltve.) »Egyetlen példány vagy, kérelek, mondta halkán, de nyakát még egyenesebbre igazítva. Olyan értéke vagy a magyarságnak, amint a lisperi forrás vagy a Mátra, vagy a ... Az ilyen értékre vigyázni kötelesség!«

Kettejük közt a távolság ettől még nagyobbra nőtt, a vő szinte emelt magán egyet kényelmetlenségében.

Sikerült azt is tökéletesen elintéznie, amire a vő felesége útján megkérte.

(...) A jóakarát, a megnyugtató férfias segítőtárgy csak úgy sugárzott róla.”

Az illegális kommunisták figyelmét azzal hívja fel magára, hogy szorgosan látogatja a József Attila-esteket. Péter Gábor egy ízben a Jointtól származó 200 ezer(!) pengő felét egy aktatáskában rábízta. Dienes lakása bombatalálatot kap, de a táská sértetlen marad, s azt a megbeszélt időben visszaadja. A megbízhatósági vizsga tehát jól zárul. Ezután már központi bizottsági tagokat teljes „harci díszben”, azaz csendőregyenruhában kísér, megmentve őket az igazoltatásoktól.

Gobbi Hilda Közben... című emlékiratában is szerepel. Major Tamás felesége, Beck Judit festőművész segítségével kinyomtatnak egy Petőfi-verset (Mit nem beszél az a német), s annak példányait katonai, terepszínű dzsipből, amelynek volánjánál Dienes csendőr századosi egyenruhában ült, a színész nő hátul megbújva, hasonlóan fekve szórta ki, miközben végigszágulhattak a Váci utcán.

Dienes negyvenöt után Petőfi-kutatásainak szentelné az idejét, de felsőbb kívánságra előbb az államrendőrség

szervezésében vesz részt, majd a belügyminiszter, Rajk, akit szintén az illegitimitás idejéből ismer, kinevezi a rendőrség – ahol akkor éppen jókora panamák vannak – anyagi főosztálya vezetőjének ezredesi rangban. Rangjáról később önként lemond, de így is 1951-ben letartóztatják, halálra, majd 15 év fegyházra ítélik, feleségét kitelepítik. Dienes vagy öt Kossuth-díjashoz fordul, akiknek a háború idején segített, egyedül Illyés próbál közbenjárni, eredménytelenül. 1955-ben amnesztiával szabadul. 1956-ban sérülteket szállít, maga is megsebesül. Egy mosókonyhában lakik, ahol a Petőfi-titok, a halál helyének kortársi valomásokon alapuló megfigyelésén dolgozik. 1958-ban már elszenved egy infarktust. Előbb a Petőfi Irodalmi Múzeum, majd az Irodalomtudományi Intézet munkatársaként a Petőfi-kutatásokat közzé tevő könyvei után Radnóti utolsó útjának állomásait kívánja felderíteni.

Ezerkilencszázhatvankettő augusztusának végén Dienes Balatonalmádiba, az Akadémia üdülőjébe indul pihenni, s viszi magával egy aktatászában a Radnóti-gyűjtést is. A vonatról leszáll, s ezután már csak az ismerősöknek a többszöri áttételektől is megrostált emlékeire hagyatkozhatunk. Észreveszi, hogy a táskája nincs meg. (Nem érdektelen mozzanat: Dienes nagyon akkurátus ember volt, még azt is megjegyezte, hány csomaggal szállt fel.) Lázás telefonálás kezdődik, a vasutasok semmit sem találnak. Hirdetésre sem jelentkezik senki. És néhány nap múlva, 30-án Dienesel szívroham végez. Az anyag avagy annak akár csak egy része sem került elő azóta sem. Legalábbis nem tudni róla. Vegyük sorra a logikailag lehetséges változatokat és a kérdőjeleket.

A táska tartalma egyszerűen elpusztult. Ez esetben valóban nincs helye semmiféle találgatásnak. A dokumentumköteg, akár véletlenül, tehát nem eltulajdonítva, olyan személyhez került, aki semmilyen kézzel fogható hasznot nem látott benne, s elégette, netán szemébe dobta. A hozzá nem értő, avagy a következményektől tartó érintett ilyen magatartásának személyes tapasztalataim is némileg ellentmondanak. Kortárs író szétszórt hagyatékának része már került úgy a kezembe, hogy teljesen illetéktelen birtoklója becsebbebbnek vélte a valódi értékénél, s anyagi haszon reményében felajánlotta nekem. Tehát a fenti esetben is, netán közvetítő beiktatásával, vagy jogkövetkezmények-nélküliséget remélve, ajándékozás révén, avagy postai anonimitással, csomagként az anyag, annak bizonyos része idővel szerkesztőséghez, szakmai fórumhoz kerülhetett volna.

De – mint ismétlem – soha semmi nem került elő, s éppen ez a gyanús. Ha az anyagot nem céltudatosan lopták el Dienestől, megsemmisülésében(?) akkor is része

lehetett ellenérdekelt személyeknek, csoportoknak.

S itt vissza kell kanyarodnunk kell Dienes életútjához. A volt csendőr százados a háború után az államrendőrség kötelékében működik, majd politikai per áldozata. Munka- és emberi kapcsolatai tehát a csendőrségnél betöltött funkciói, az illegális megbízások, majd a helyzetében beállt változások következtében is polarizáltan szerteágazóak. Ötvenes évekbeli meghurcoltatásáról már beszéltünk, de utalni kell arra is, hogy például 1948-ban segített abban, hogy régi ismerőse, Tollas Tibor egykori csendőrtiszt, költő (a később az emigrációban megjelenő Nemzetőr szerkesztője) halálos ítéletét megváltoztassák. (Tollas Tibor életútjának ellentmondásaira most nem térhetünk ki, a közelmúltban mindez hosszas sajtópolémia és újságíró-szövetségi vizsgálatok tárgya volt.) Mivel Dienes Radnóti-kutatásai akkor még élő személyek múltbeli tevékenységét érintették, őt pedig a politikai színtér minden oldalán ismerték, sokaknak egyáltalán nem lehetett közömbös, milyen személyes valóságok, dokumentumok birtokába jutott. Különösen nem az 56-os forradalom utáni megtorlás légkörében. Politikailag felfokozott állapotban, a restauráció jegyében működött az állampépezet és az igazságügy. A fehérterror idején elkövetett cselekményeiért negyvenöt után halálra ítélt, de álnéven élő Francia Kiss Mihályt például 1957-ben fogták el, ítélték el s végezték ki. Ugyancsak elfektetett akták megnyitása vezetett ekkoriban a Ságvári Endre 1944 nyarán történt megölésében részt vevő s a háború befejezése óta rejtőzködő másik csendőrnnyomozó letartóztatásához és halálos ítéletéhez. Tehát az adott helyzetben könnyen végzetessé váló véletlen kiküszöbölése a munkaszolgálatosokkal kapcsolatba került embereket is motiválhatott abban, hogy Dienes szorgos munkáját gyanakvóan figyeljék. Tudni kell ugyanis, hogy hosszú ideig az abdai gyilkosságról szóló emlékezésekben és Radnóti baráti köréből terjedő vélekedésekben nyilas és német elkövetők szerepeltek. Dienest viszont a tények más irányba vezették...

A később megjelent irodalomtörténeti munkák (így Radnóti egyetemi barátja, Tolnai Gábor oknyomozása) feltárták, amit először valószínűleg Dienes dokumentál(hatot)t, hogy a Radnótiék csoportját kísérő keret magyar katonákból állt, élén egy altiszttel, s az Abda községben német légvédelmi üteget kiszolgáló két osztrák SS-katona csak a helyszínen csatlakozott a kivégzési szörnyűséghez. A keretet irányító magyar hadapród őrmestert, Tólas Andrást egyébként 1947-ben halálra ítélték és kivégezték, de a Radnóti-gyilkosság nem szerepelt a tanúvallomások közt és így a népbírói vádiratban sem.

Hogy a Dienes kutatásaira mintegy a háttérből irányuló figyelem nem a képzelet szüleménye, arra két tényező is utalhat. Az egyik adat közvetetten. Csapody Tamás–Tomislav Pajic A bori munkaszolgálat jugoszláv szemmel című, 2005-ben megjelent dolgozatából idézve: „»Berlin« táborban minden munkára írástudó és szakember muszos volt, alkalom nyílt a külvilággal való és a partizánokkal való kapcsolatfelvételre. (...) E szervezettség tette lehetővé kötszerek és robbanóanyagok megszerzését a bánya raktáraiból és továbbadását a partizánegységeknek.”

Mindez azért fontos, mert egyfajta konspiratív együttműködést feltételez a keret netán humánusabb, talán a jövőbeni önátmentésre is gondoló tagjai és a munkaszolgálatosok között. Amelynek a háború után, bírósági tárgyalások, igazolási eljárások idején lehetett jelentősége. Tehát akár a politikai térfél más oldalán is lehettek olyanok, akiknek a múlt megbolygatása nem jött volna jól. Hogy mennyire így lehetett, arra vall a Dienesről terjesztett szóbeszéd: „Agyára ment a deheroizálás.” A deheroizálás aligha vonatkozhat egy mészárlás körülményeire, annál inkább talán a bori táborokban szörnyű körülmények közt élő, a túlélés esélyére játszó munkaszolgálatosok és környezetük időnként alkukkal átszótt viszonyaira. Tudjuk, hogy Radnótinak milyen nagy lelki megpróbáltatást okozott, amikor gyűrűjét – élelmet remélve – egy seftelőnek átadta, majd mégsem jutott élelemhez, s a Fannihoz fűződő érzelmeit jelképező gyűrű is eltűnt.

S mint említettük, Dienes következtetése az, hogy a magyar kereten múlt a súlyos állapotban levő munkaszolgálatosok sorsa. Ami szakítás az akkor uralkodó vélekedéssel, hogy a németek tették.

De hogy mindez ne fantáziadús logikai játék maradjon, nézzük a jelzéseket, amelyek bizonyítják: Dienes munkáját mintegy láthatatlan szemek figyelték. Már eltűnt a kéziratokkal teli táská, amikor fiatal filozofként Kőszegi Ábel, aki egyébként ismerte Dienest, mintegy a nyomdokain újra elkezdte a gyűjtőmunkát. Töredék című könyve 1972-ben jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál. Az inkább irodalomtörténész szakmai féltékenység és – jobb kifejezés híján – az idősebbek „elsőbbségi jogának” számlájára írható, hogy már anyaggyűjtés közben akadályozni próbálják a munkáját. Ám egy alkalommal névtelen telefonszámra kap, mely kerek perccel felszólítja, hagyjon fel a Radnóti-témában a kutakodással, mert „úgy járhat, mint Dienes”. A fenyegetés nagyon is világos, hiszen Dienes végül is tragikusan váratlanul, de természetes halállal hunyt el. Tehát a célzásból könnyen adódik a következtetés, hogy a kéziratanyagnak az infarktust kiváltó eltűnése

akár nem is „spontán” esemény volt. Természetesen már a nullával egyenlő a valószínűsége annak, hogy pontosan megtudjuk, mi történhetett.

Csak utalásként, hogy milyen fontos körülmények tisztázását segíthették volna a még idejében összegyűjtött vallomások: mindmáig nem sikerült megnyugtatóan bizonyítani, vajon 1944. november 8-án vagy 9-én került sor az abdai kivégzésekre.

A sors szomorú fordulata, hogy Dienes András, aki két költő-halhatatlan balvégzetének tisztázásában szerzett érdemeket, a saját véső nyughelyének megőrzéséről nem gondoskodhatott. Petőfiről szóló, Az utolsó év című könyvének végén arról ír, hogy munkája közben „szüntelenül magamon éreztem egy jövendő hideg, figyelő pillantását”. Mint látható volt, mi másfajta figyelő pillantásokat is felfedezni véltünk. De ami a konkrétumot illeti: Dienes farkasréti sírját, mivel azt elévülésekor senki nem váltotta meg, évekkel ezelőtt nyomtalanul felszámolták. Úgy látszik, a balsors errefelé valóban különös sorozatokra képes.

Utóirat

Irodalomtörténeti írásokhoz nemigen szoktak utóiratot illeszteni. Esszémet már befejeztem, amikor megjelent Csapody Tamás Abdai gyilkosok című cikke (Népszabadság, 2009. április 25.). Ebben kifejti, hogy a pártállami Belügyminisztérium Belső Reakció Elleni Csoportfőnökségének 3-b. alosztálya irányításával, hivatalosan 1970-től, de 1967-től konspiratív módon szigorúan titkos nyomozás folyt Radnóti és társai meggyilkolásának ügyében, s a tetteseket azonosították, sőt, a gyilkosság irodalomtörténészek által addig vitatott időpontjára vonatkozóan teljesen új változatot állítottak: 1944. november 4-én, szombaton történt. A már korábban is ismert keretparancsnokon, az 1947-ben halálra ítélt Tóth András kivételével megnevezték a négy megtalált keretleányt, köztük a büdsszentmihályi születésű, bizonyíthatóan gyilkos, a vizsgálat idején budapesti illetőségű Bodor Sándor nyugdíjas szakmunkást, s a szintén falujabeli Reszegi Sándort. A nyomozás során azt is rögzítették, hogy MSZMP-tagok. Egyébként BM-parancsnoki döntéssel nevezettek ellen meg kellett szüntetni az eljárást, mert „törvény szerinti büntethetőséget kizáró ok forog fenn.”

Az új tények nem bizonyítják, csupán még inkább lehetővé, megalapozottá teszik azt a gyanút, amely Dienes kötetnyi dokumentumának titokzatos eltűnését övezi. S ami Kőszegi Ábel különös megfenyegetését illeti. Meglehet, a még élő érintett inkább lapult, mintsem telefonon

üzent. Az új adatok fényében viszont nem csupán személyes érdekeket sérthetett a múlt bolygatása! Hogy mást ne mondjak: a kis MSZMP-tagok bűnössége messzemenő politikai következtetések levonására adott volna alkalmat egy elkövetkező per során.

Merjem-e azt mondani, hogy a sors errefelé még az elképzelhetőnél is váratlanabb fordulatokra képes?

